

*Fénylő Parnasszus**Utak Csokonaihoz*

II.

„A nagy költők nem váratlanul szólalnak meg, nem derült égből, mint az isteni kinyilatkoztatások. A népek életében messze visszamenőleg meg lehet állapítani, mikor estek vajúdásba, hogy megszüljék a rendkívüli fiút. A nemzet, a nagy család előre készülődik az eseményre” – kezdi Illyés Gyula Petőfi-könyvét. Szavai más-ként érvényesek Csokonaira, hiszen anélkül lett nagy magyar költő, hogy a nemzet észrevette volna. Ifjúságában, a XVIII. század nyolcvanas-kilencvenes éveiben érett be az a bő szellemi, lírai termés, melyre először a századdal majdnem egyidős Faludi Ferenc áldozta tehetségét. A jezsuita költőt, mintha már akkor megjelölte volna a sors, mikor 1704-ben, Gyöngyösi István halálával egy esztendőben, a Rákóczi-szabadságharc kezdetén éppen az ostromlott Németújvárból látta meg a napvilágot. Benne s a nemzedékbeli báró Amade Lászlóban találhatják és felejthetik elődeiket a század második felének országszerte elszaporodott, lelkesen magyar, felvilágosult, méhszorgalmú írói. Ezek a főurak, veterán generálisok, testőrök, pálos, jezsuita, piarista atyák, katolikus gimnáziumokban, protestáns kollégiumokban nevelkedett lelki pásztorok, tanítók, ügyvédek hatalmas szellemi hagyatékot virrasztottak össze, mely már csak géniuszra várt, aki el is jött Csokonai, Berzsenyi, a szervező zseni, Kazinczy munkásságában.

A hazára terülő nagymajtényi sík csöndjében itt-ott még fölsírtak a tárogatók, titokban, hogy senki más ne hallja. Felzokogtak az egyre szomorúbb kuruckesergők, s mikor kihunytak a tábortüzek, reménytelen kietlenségbe némult a daltalan Magyarország. Majd csak a század utolsó harmadában jelenti Ányos Pál Gyöngyösi Istvánnak a mennyei Parnasszusra, micsoda alkotólázbán égnek unokái. „Nézz le, hogy röpdöznek Duna mellyékéről, / Hogy füstöl temények Musák tűzhegyéről, / Hogy szóll furuglyájok őseik lelkéről, / Hogy nyög, hogy mosolyog Gellért tetejéről.” S „Miolta eljöttünk Tanais partjáról, / Nem keltek illy napok világunk sarkáról, / S nem törött annyi ág Apolló fájáról”. Ha addigra Gyöngyösi barokk pompájú, Márssal társalkodó Murányi Vénusza öreg hölgy is lett már, a mester elégedetten tekinthetné a lelkesedést, hiszen csak ő az egyetlen élő múlt. Kívüle Balassi lírája egy katonadalt s néhány istenes éneket jelentett akkor, „fajtalan” versei ismeretlenek, bár azt hiszem, Gyöngyösi az ő szerelmi költészetét is bekebelezte volna. A Balassi-strófa elhasználódott, a korában sem eléggé méltányolt Zrínyi-eposz pedig néhány példányban lapult egy-egy főúri könyvtárban hozzáférhetetlen. Úgy látszott, s jó ideig eszébe sem jutott senkinek, hogy Gyön-

gyösi mellett nincsen más magyar költő. Műveinek rendszeres megjelenése lefojtott minden hiányérzetet, kilenc kiadást ért meg a XVIII. században, s akkor követték a leggyorsabban egymást a kiadások, mikor a legnagyobb volt a csönd. De ő lett egyben a hősi eposz, a szerelmi líra, az érzelmes elbeszélés, a rémregény, a tájfestő költészet, a humoros, pajzán anekdota mindenese. A görög–latin mitológia díszletei között barokk öltözetű magyar urak és hölgyek szerettek és szenvedtek megdicsőülve, miként azt egy komornyikból táblabíróvá emelkedett helybeli géniusz, Gyöngyösi István előadta, s olyan terebélyesre növesztette, hogy nap sem érhetette a többieket.

Kölcsey 1817-ből az előidőkre visszatekintve kedvetlen ír a korról. „Már akkor Zrini-nemben senki sem verselt négy rímbe. [...] *Balassának* (mert az akkori verselők közt több nem is érdemel figyelmet) számos művei közt csak azon egynek lehet poétai érdemet tulajdonítani, melyet *in laudem confinium* írt (Vitézek mi lehet stb). Kedvezőbben Gyöngyösi Istvánról sem ítélnünk, kit a mi atyáink egy egész századon keresztül [...] bámulni meg nem szűntek [...] Zrinyi amint fölülmúlta Gyöngyösit, mint poéta, úgy maradt viszont ennek alatta, mint verselő, s ez az oka, hogy elfeledtetvén, nem ébreszthette fel más magyarban azt a szellemet, melyet ő olasz példányaitól kölcsönzött.”

ÉJJELI MEGVILÁGOSODÁS

Eközben igyekezett Faludi Ferenc és Amade László, megújítás gyanánt rákomponálni verseit vegyes eredetű dallamokra, melyeket még a kuruc hadnagyok, deákok, tábori papok szerezhettek. Kihallatszik költészetükből a harcra gerjesztő táncok szokdelése, a sípok gyöngyöletre csábító cifrázata, s valami lefojtott virtus. A túlélők lehetőségei szerint próbáltak élni, énekelni, magukban szerették volna megtalálni a békesség örömét. Ez az idillbe fordulás azonnal korszerűtlenné vált, amikor verseik elkésve nyilvánosságra kerültek. Utódaik megint mintha elődök nélkül kezdték volna, s az a kezdet valójában egy letűnt korszak zárványának tűnt jó ideig. Faludi mesés képzelete, gyermekien naív világával elegyített bölcselkedése, formai újítása túlságosan magyar volt a mindent külhoni divatra váltó korban. Ugyanígy járt Amade magyaros rokokójával és az érzékenységnek fittyet hányó szerelmi lírájával. De amikor megint sötét kárpit fedi a magyar eget, mint az ő ifjúságukban, s Martinovicsék lefejezése olyan kilátástalanságot okoz, mint a század első felében a szabadságharc bukása, azonnal időszerűek lesznek. Leginkább Csokonai költészete frissül Faludi legtisztább rokokó forrásvizétől, s vele együtt költőink sora gazdagítja líráját a tőle származó 8/7-es szótagú ritmusleleménnyel. Kisfaludy Sándor ezt a formát alkalmazza a Himfy-strófára, erre a hangra jár szerelmi regénye, regéi, életműve. És nemcsak Vitéz Mihály, még a 48 utáni Arany János is elődjére talál a dévaj és bölcs humorú papban. S éppen Csokonai tükrözi vissza báró Amade László szabad szerelmi költészetének távoli sugárzását. Míg annak előtte az irodalmi köztudat e két költőnek jelentőséget alig tulajdonított, mert mindig a külhoni példák nyomán szorgalmazta megújulását.

Nagy zsákmánnyal tértek meg hazánk fiai Nyugat-Európából a magyar pusztaságra. Könyvek érkeztek, francia, német, olasz, angol szerzők nevei, művei, gondolatai járták be az országot, épp úgy eljutottak a kastélyokba, kúriákba, a rendházakba, mint a táborozó hadak sátraiba. S az egész betagyogta a hajnali megvilágosodás, mely mégis inkább a tudatlanság szégyenpírja volt, s akár az elmaradottság bélyege ragadt rájuk. Mint aki egyszerre akar megszabadulni, s egyszerre akar mindent jóvátenni, autodidakta lelkesedéssel remélték beérni mintáikat. Távolról nézve belengte valami naiv báj a megújulás erőfeszítését, és nem látszott közöttük semmi különbség a származás, rang, vagyon és a vallás szerint abban a másik szellemi közösségben, amit nyilvános tevékenységükön túl éltek meg. Emitt titkos társaság résztvevőire valló óvatossággal leplezték magukat, miközben beavatott szabadkőműves páholytagok, talán hogy föl ne tűnjenek a gúnyolható bolondok, elvetemült hazafiak, bogaras nyelvészkedők szerepében. Egy külön éjszakai, rejtelmes világból próbálták jóra bírni a valóságot; az ész istenítői, miközben koponya fölött gyűjtanak gyertyát a mesterséges sötétben. „Én nekem a kőművesség oly társaság, [...] melyben az ember elfelejti azt a nagy egyenetlenséget, amely a külső világban van; amelyben az ember a királyt és a legalacsonyabbrendű embert testvérének nézi, amelyben elfelejtkezik a világ esztelenségei felől, s azt látván, hogy minden tagban egy lélek t. i. a jónak szeretete dolgozik” – írja Kazinczy. És még a republikánus is egy páholyba kerülhetett a királlyal. Azonos titkos társaságba tartozott Mária Terézia férje, Ferenc német-római császár a későbbi jakobinus lefejezett Martinoviccsal, a nagy mecénás Széchényi Ferenc, Festetics György a szerencsétlen Csokonai Vitéz Mihállyal, a bohém Lavotta János muzsikussal. Itt együtt a kuruc kancellár Ráday Pál labanclelkű unokája miatt gróffá avanzsált tudóskodó fia, Gedeon, a szabados Fekete János gróffal, akinek apja udvari ügyvédből emelkedett főrendi országbíróvá a Pálffy-, Esterházy-, Batthyány-dinasztiák Bécs-lakó társaságába. Velük az erdélyi irodalomszervező költő Aranka György, az (Orpheusz) Kazinczy Ferenc, az író, lapszerkesztő Péczely József, a polihisztor (Árion) Pálóczy Horváth Ádám, Szacsvey Sándor a bécsi *Magyar Hírmondó* szerkesztője, s a hadházi, élhetetlenül szerény Földi János, a forradalmár Batsányi a patriarchális Orczy Lőrinc báróval s a jezsuiták: Baróti Szabó Dávid szellemi haragosával, Rájniz Józseffel. És szabadkőműves volt a testőrök közül Báróczy Sándor és Bessenyei György, majd Kisfaludy Sándor is.

Az írók igazi magyar főváros híján szétszórta éltek, s provinciájukból annál inkább figyeltek egymásra, mennél ritkábban találkoztak. Behálózta leveleikkel az egész országot, napokat utaztak, hogy személyesen megismerkedjenek. Ez a belterjes egymásrautaltság az ügybuzgó szervezőknek s az öntudatos kismestereknek kedvezett, nem vettette észre a zsenit, miként azt Csokonai sorsából tudjuk. Elszaporodtak a költők, mintha már nem is lehetne látni az erdőtől a fát. A szabályos művesség lett a példa, ugyanakkor a találmányféltség, mint valami szabadalmi per, kicsinyes perpatvarokat kavart, bár azt is csak a beavatottak előtt. A fő- és köznemes urak féltették tekintélyüket, már-már becsületüket az írói, főként a költői nyilvánosságtól. Azért semmisítette meg Ráday Gedeon fia, a másik Gedeon,

apja költői hagyatékát, s Orczy Lőrinc, a kedves öreg generális, csak élete vége felé merete kiadni verseit: *Költeményes bolmi egy nagyságos elmétől*, másodszer is név nélkül, Barcsay Ábrahámmal egy kötetben: *Két nagyságos elmének költeményes szüleményei* címmel. Gondoljunk csak a Himfy mögé bújó Kisfaludy Sándorra, a kritikától elnémuló Berzsenyire. A fölszentelt papok vallási okból nem lehettek szabadlelkű költők, miként Dayka Gábor tragikusan rövid élete is példázza. Az érzelmes, érzékeny és szerelemes természetű Ányos Pált a Nyitra környéki hegyekben rejtőző Felsőelefánt kolostorának zárt világában próbálták igazi pálossá edzeni, hogy inkább Virág Benedek legyen a mintaképe, mint Barcsay kapitány. Bár Virág is mint expaulinus, nyugdíjas paptanár bátorkodott kiadni verseskönyvét független tabáni magányában. Am a különcök, megvetvén az előítéleteket, szabadok és függetlenek lehettek, mint a nyughatatlan Fekete János gróf, az olasz ivadék gróf Gvadányi József, a szellemi mámoroktól habzó Pálóczy Horváth Ádám meg a debreceni kollégium kicsapott diákja, az átkozottan garabonciás Csokonai Vitéz Mihály s ellenpárja, Kazinczy, aki fogsággal fizet eszményeieért, s vagyonát veszti az irodalom miatt.

BESSENYEI GYÖRGY ÉS TÁRSASÁGA

Mikor a magyar testőrség alapításával megajándékozta a nemzetet Mária Terézia 1760-ban, többre gondolt, mintsem derék, jóképű és okos fiatalokkal vegye körül magát. Számított arra is, hogy az udvar bűvöletében eltöltött évek után olyan pallérozott nemzedékek kerülnek haza, akik majd a Burg szellemét terjesztik, képviselik világban való jártasságukkal. Az országból száznegyven gárdistát állítottak ki, megvényként két-két legénnyel, s azt remélték, általuk megnő a befolyásuk odafönn, hiszen a trónus körül forgolódnak, s még az udvari intimitások részesei is lehetnek.

Elképzelem a Tisza-melléki Bercelen éldegélő Besseneyeit. Gazdálkodásra szoktatta még az apja, miután kivette a sárospataki kollégiumból. Föltételezhető bizonyos pályaválasztási tanácstalanság a tizennyolc éves fiúról, bár életrajza ismeretében bátran nevezhető otthoni tartózkodása készenlétnek, míg, akár egy siheder Toldi Miklósnak, majd eljön az ő ideje is. Feltűnően magas termetű, jóképű, okos és olyan erős, hogy a lovat is föl tudja emelni, fél kézzel meghajlítja a patkót, nem lepődne meg senki, ha a kinyújtott nyomórúddal mutatná az irányt, vagy a megvadult bikát lefogná. Valószínű, sokat tűnődött, a falusiak szerint lustálkodott, hát akkor kicsoda való testőrnek, ha nem ő? S egyszerre ott találja magát a bécsi testőrpalota dísztermében, akár egy mesehős. El sem hiszi talán, hogy ő áll a tükör előtt ezüst sujtásos piros nadrágban, mentében, bal vállán függő párdubőrrel, sárga csizmában, ezüst sarkantyúsan, ezüst kardosan, termetét, ezüst parókával kerített fiatal fejét magas, tengeri görényprémből és haragoszöld selyemposztóból varrt kócsagtollas kalpag fedi. Az otléte hihetetlen, mégis valóság, mint az a megdöbbsentő különbség, ami a paloták és a magyar falvak, a bálók és a hazai mulatságok között van. Tükrös táncpaloták, színházak és az alföldi csár-

dák, itt irodalom, otthon bordalok, kántor- és násznagyversek, emitt tudomány, amott babonaság. Csak a nemzet olyan elmaradott és távoli bugyrából érkezett testőr rendülhetett meg annyira, hogy ne nyugodjon bele, mint a szabolcsi Besse-
nyei György.

Társa lett ebbéli gondjaiban Báróczy Sándor, akit magyar származásán túl személyes kisebbségi komplexus is gyötört. Meggyőzte vármegyéjét, s ki tudja, milyen ügyeskedéssel érte el, s fogadta Mária Terézia férje, Lotharingiai Ferenc István, címzetes német-római császár. Annyira elbűvölte modorával, eszével, világnyelveken játszó társalgásával, hogy alkalmatlan külseje ellenére testőrnek ajánlotta. De ha sikerült is neki, a gárdista állandó megfelelési kényszerben feszült. Cselekvési láza, lényegre törő képessége, vakmerő és rafinált céltudatossága nélkül nem beszélhetnénk a világban egyedülálló magyar testőrírókról. Bessenyei közismert föladásai, sértődött félreállásai között tartanánk számon őket, mint valami félben maradt nagy nekibuzdulást. Akkor talán a fejedelem-sarj, a görögös küllemű Barcsay Ábrahám kedve sem támad a csatlakozásra, hogy ő legyen a költő, ha már Bessenyei a drámára, Báróczy a műfordításra kötelezte magát. A két nagyon eltérő személyiséget ő tartotta egyensúlyban. Az Orczy Lőrínchez szóló versében nemcsak a saját becsületét védi az általános vélekedés ellenében, társai lehetséges életmódját is magyarázza. Bessenyei mondhatta volna:

*De ne véld, hogy Bécsnek álarcos piacán
Én buján bevertem hívság puha karján,
S ülvén incselkedő szépeknek lócáján,
Vélek tolakodtam táncolók pajtáján.*

*Ha néha világnak árja ragadott is,
Ha a gyönyörűség ölében hívott is,
És ha gyenge szívem szinte habozott is,
Még soha rabjává nem téve Sybaris.*

Hosszú évek múltak el, amíg a megvilágosodásból a magyar felvilágosodás irodalma elkezdődött. Erős impulzusok kellettek hozzá, melyekkel a társasági élet szolgált szellemiségével, formájával, az öltözködéstől a mozgáskultúráig, a szaloncsevegéstől a komoly eszmecseréig, a hajnalba nyúló nyelvtanulásig, olvasásig. Kitérja kincseit Bessenyei előtt az udvari könyvtár, s megtudja, létezik magyar dráma, Bornemisza *Elektrája*, megismeri Heltai Gáspár műveit, Tinódi Sebestyént, Gyöngyösi Istvánt s a korszerű világirodalmat. És a könyvek nemcsak szellemi utakra vezettek, de Kollár Ádám Ferenc igazgató meg egy tekintélyes udvarhölgy, Grass Frigyesné révén Mária Terézia bizalmába is. És kellett a megértő lakótárs, barát, az önbizalom-gerjesztő szép szeretők bizalma. A környezet buzgalma nem lett volna elég, ha nem állhatott szolgálatukra a legfontosabb. Egyszerre döbben-
ten kellett tapasztalniuk, hogy a korszerű irodalomra nincsenek magyar szavak, alkalmatlan a grammatika, a helyesírás szabályozatlan. Bessenyei németül, próbaként

írja első, vallási előítéleteket gúnyoló munkáját. A *Der Amerikanert* majd a diák Kazinczy fordítja le szorgalmi feladat gyanánt. Báróczy egy jelentéktelen francia regényt, a *Kassandrá*t ülteti át magyarra.

Mi lehet az oka, hogy a Károly-biblia, Pázmány hatalmas prózája, Szenczi Molnár zsoltárai után beállhatott az a szellemi parlag? Miért elégtelen elődeik költészete a folytatáshoz? Egy évszázad alatt megszűnt volna az írásra való képesség a magyar fejekben? Az új tartalmak, az uralkodó eszmék térhódítása közben épp annak a szókinccse hiányzott a fogalmiságtól idegen, metaforikus nyelvből, s nemcsak a filozófia, esztétika, etika, politika, de még a körülöttük zajló világ szavai, a társalgási fordulatok kifejezései is fordíthatatlanok

A két szenvedélyes újíto különböző felfogása miatt azonnal kettévált a korabeli magyar irodalom útja. Bessenyei az eredeti műveket, Báróczy a fordítást tartotta fontosabbnak, s majd ez utóbbit küzdi föl irányzattá a hű és szenvedelmes követő, Kazinczy Ferenc. Egyetértettek viszont az irodalom elsődlegességében, melyet Batsányi fogalmazott meg, s amit mi már az egész elkövetkező évszázadra érvényesnek tartunk. „A poézis volt mindenütt mind a régi, mind a mostani időkben, mind egyéb mesterségek közül legelső, mely a népeket vadságukból kivetkeztetvén, szelídségre, nemesebb erkölcsökre szoktatta; s elméjeket gyönyörködtetve, világosítván, a mélyebb tudományoknak elfogadására alkalmasabbá tette.” Így nemcsak az alkotás, hanem érvényesítése, közönségének megtalálása is óriási gond lett. A poézis a drámában éri el a legnagyobb hatást, de nincs magyar dráma, se színház, a versek kéziratos másolatokban terjednek, s nem jelenik meg akkor még egyetlen magyar nyelvű hírlap, folyóirat sem. Bessenyei az eredeti művek teremtése jegyében írja meg az *Ágis tragédiáját*, Báróczy a fordítás alatt érzi át az új magyar szavak, az új magyar nyelvtan kétségbeejtő hiányát. S hogy lehet magyar poetica nélkül magyar Homérosz, Vergilius, Horatius, Milton, Tasso, Young, Pope, Voltaire? Bessenyeinek az úttörő dráma megírása előtt idegen nyelvű példákból kellett tanulnia. A francia Corneille, Racine könnyeden használja az alexandrininformát, de a hasonló ritmusú Gyöngyösi-vers négyes rímelve alkalmatlan a színpadi megszólalásra. A francia páros rímek élénkítik a monológot, pörgetik a párbeszédet, már a ritmust is megpróbálná követni, ha nem rántaná azonnal vissza nyelvi ösztöne a felező tizenkettes medrébe, ahol népballadánk drámai előadása folyik.

*Isteni tanácsa a nagy Olympusnak,
Jupiter, örökös ura világunknak,
Ágis! Végre rajtunk akaradjuk tettet,
S Spártát törvényibe visszahelyeztették.
Likurgus, közöttünk hajdani fényével
Feltámad újonnan dicső törvényével:
Nem fogják hazánkat verni a gazdagok
Tovább, kik kincsekkel felemelték magok.
Egyik görög nem lesz a másiknak foglya,*

*Szabadul Spártának sok ártatlan rabja.
A szegénység, tudod gazdagoktól pénzt kér,
Mely adósság, sok száz görögöt vasra vér.
Szabadítsuk Ágis elfáradt hazánkat,
Gyógyítsuk, ha lehet rögzött nyavalyánkat.*

Így kezdődik a felvilágosodás magyar irodalma, nehézkesen, magyarázó mondatokkal, de az igazságért, a szabadságért folytatott küzdelem szellemében, s oly vakmerően, mintha saját magát, egy merénylő testőr tragédiáját írta volna meg.

Mire Csokonaihoz ért a testőrírók hatása, addig két nemzedék művelte, finomította azt. Színdarabjaiban nyilvánvaló a szereplők hasonlósága Bessenyei ironikus, humoros figuráival. Közvetlen utalást is találunk nevére a *Tempefőiben*, a ferences rendfőnök ünneplésére előkészített, tűzijátéknak vetett könyvek között az övé is az egyik elégetni való. De főként leíró és filozofikus költeményeiben lelhető fel a személyességtől átmelegedett rokonság, s az a ritmus- és rímforma, amely aztán Barcsay Ábrahám, Fekete János, Ányos Pál s ebben a legnagyobb, Teleki József versein keresztül juthatott el hozzá.

Bessenyei volt akkor az egyetlen, minden művét azonnal kiadó magyar író. Ha nincs színház, legyen legalább arra váró dráma. Az *Ágisszal* egy évben megjelenik még a *Hunyadi László tragédiája*, *Az embernek próbája*, függelékbe csatolt versekkel, s az *Eszterházi vígasságok* című verses napló, szerelmese, Delfén táncosnő tragikus haláláról beszámoló todalékkal.

Bár az irodalomtörténet a költőt a drámaíró és a felvilágosodás mindenese mögé sorolja, ne felejtsük, hogy ő írt először kimondottan gondolati verset, s leíró költeményeiben a fizikai érzékletesség nyelvén ő mutatta föl addig példátlan módon a saját külső és belső világát. Egyszerre volt elvont és tárgyias, és küzdött mindenfajta irracionalitás ellen. Lehetnek a kiadott versek függelékben, a drámák todalékai, de *A Tiszának reggeli gyönyörűsége* már Petőfit, *Az estvéli gondolatok*, *Az esztendőnek négy részéről* pedig Csokonait előlegezi meg. Ennek ellenére Bessenyei mégsem lehetett egy nagyformátumú fölfedezőnél, kezdeményezőnél több. Nem lehetett nagy költő, mert tehetségét a halaszthatatlan nemzeti gondokra áldozván a lírát is csak közvetlen, mozgósító eszköznek tekinthette. Annyira mélyült el tárgyában, amennyire a megszólítottak képesek voltak magukénak érezni. Ezért olyan kevés a felejthető tanköltemények mellett a maradandó, máig is érvényes darab. Mindenütt tennivalót lelt, mindenben sürgős feladatot talált. Állandóan buzgott, robbant, lobogva égett. A tanítványként szeretett Ányos Pálnak megvallja bizalmasan: „[...] én minden munkáimat oly sebességgel írom, mint a levelet, mert nyughatatlan vagyok, ha dolgozom. Bánom, hogy hosszas igazításokat nem tehetek, de már ebben, ámbár sokat próbáltam, és barátimtól is kérettettem, békességes tűrésre nem hozhatom magamat, több az, hogy hibáimat látom, gyakran, melyeket mégis meghagyok.” Az a baráti tanács, kérés, melyet Barcsay intéz hozzá, nemcsak a költészetére, egész életmódjára vonatkozik: „Ha nyilodnak tegzét csak felhúzza tartod, / Rúgó erejének hamar kárát vallod.” S hogy

*Gazdálkodva élünk azon kis szikrával,
Melyet Prometheus lopott nagy munkával,
S még máig is fizet szaggatott májával,
Mert ha nagyon meggyúl kárt tesz a lángjával.*

Az 1779-ben kiadott *A természet világa* tízezer soros tankölteménnyel minden versre való energiát szétlővelt, s mint egy fölrobbant csillagban, úgy hunyt ki benne a tűz. Ányost még derűre buzdítaná, mikor magát emésztí: „Bébo-rula nékem is a szívem, mely magános és titkos érzéseinek mélységébe szunnya-dozva ül.”

*Lassúdnak verseim, alásüllyed szívem,
Csak halkal hallod lád Parnasszusi művem.
M megbocsáss; mert ha gondolat igen sok,
Az elmélkedések megnyomhatják magok.*

Igazán csak egy évtized jutott életművében a költészetre, s telt el úgy, hogy a tehetségében való bizonytalansága csökkent volna. Az 1772-ből való *A máriavölgyi tisztelendő paulinus atyáknak* című versben ez a kishitűség talán még indokolt, a kezdő ifjú tapasztalatlanságával magyarázható. „Parnassusnak vize magasan csergedez, / Nehéz egy gyermeknek felutazni ehhez. [...] Mindig visszaesem emelkedésből.” De később is a szándék és a megvalósulás különbsége okozta türelmetlenségét, hiszen ő mindent azonnal akart bevégezni, hasznosítani, hogy az európai példaképek magyar hasonmása lehessen.

*Szemem előtt egész világ terjedett el,
Mit csináljak benne egy gyenge lélekkel?
POP! Emberi nemiünk érdemes mestere,
Tè legyél lelkeddel elmémnek vezére,
A versnek erejét kérem HENRIADtul,
VOLTER vezette ezt le a Parnassusról,
Nézzük a világot, s írva gondolkozzunk.*

De mit ér az eszme magában, ha nem telítődik a gondolat a létezés nedveivel? Úgy, ahogy a Tisza-parti reggel vessé válik a múlt vágyakozó, de csöppet sem szentimentális megjelenítésében.

*E víznél kétfelől szörnyű jegenyefák
Nőttek, melyek csaknem a felleget tartják,
Iszapos gyökereiük mélyen ereszkedett,
Boglyas oldalakon kérgek repedezett.
Terjedt gallyaikkal lefelé bajlanak,
S mintha szomjaznának, a vizekbe nyúlnak.*

*Nyájasan zörögnek zöld s fehér levelek,
Melyeken csak lassan bujdosnak a szelek.*

A frissen ébredő tájat nagy nyelvi erővel, tüzetes aprólékossággal varázsolja elő, s érezteti saját örömét is. Muzsikásan, elragadó bővülettel szólal meg a régi-új magyar ritmus, mert a szavak szabadon szárnyalnak tág ölelésében, s olyan természetesek, akár a földézett táj elemei. „Ezek közt a Tisza foly csendességével, / S mintha gondolkozna, olyan menésével.” Jönnek a darvak, süvöltenek a hattyúk, „Szárnyoknak különös kettős hangozása, / Oly mint a csehelő kopók kiáltása.” S a madarakra ember felel. Minden összefügg, egymásból következik a szülőföld annyiszor átélt határai közt, hol „a nagy természetnek férfitagja lettem”.

A természet fia biztos kézzel fest le minden odavalót, s átlelkesíti azt, mint például a telet is allegorizálja *Az esztendőnek négy részéről* című versében.

*Ez a komor állat borzas nagy szőrével,
Lompos, s messze nyúlik gyapjas üstökével.
Jeges harmat fénylik deresült szakállán.
Havas fergeteget hoz meg fagyott vállán.*

De ha lankad a tapasztalatból és szeretetből támadt költői energia, s a vers fáradtan szétfolyik, még akkor is éreztetik a gyönyörű részletek nyelvének megjelenítő képességét. Élvezetes képek festésére ihleti *Az eszterházi vígasságok*, de mert csak annyi a tétje a hosszú költeménynek, amennyi a négy nap krónikájába belefér, egy csinált világ leírása marad, a rokokó ünnepélyének valóságghű ábrázolása, s szándéka ellenére is rokokó mű. Honi Versailles-utánezatot rendez herceg Eszterházi Miklós, a bécsi francia követ tiszteletére. Csokonai tollára való komédia, ami Bessenyeinek már a testőri szolgálata szerint is komolyan vett esemény, a komédiát vendégszínészek adják elő anélkül, hogy a vers olvasói tudnák, miről szól. A szerzőnek, mint minden résztvevőnek, a látvány fontos, evés, ivás, bál, vadászat, tűzijáték, ruhagála és táncparádé, amelyet majd Csokonai *Dorothyájának* torz tükrében nevethetünk. Mégis akadnak személyességtől forrósodott percek, s már nem a hazai emlékezetből, hanem éppen onnan, amit Eszterházán is megél a bécsi aranyifjú. A zenekart Joseph Haydn vezényli, s azt mint rajongó, műértő költő írja le:

*Zúdul a hang hamar, s lármáját indítja;
De magát hirtelen ismét csillapítja.
Vidámít egyszerre, majd megint elaltat,
Hol felrijadást tesz, hol csendesen nyugtat:
Mintha szárnyat fűzne a szív érzéséből,
S repülni akarna az ember mellyéből,
Úgy van a muzsika, felzendült hangjával*

*Nem tudja, mit tegyen nyüglődvén magával.
Vergődik tűzében mindig, s fohászcodik,
Most csendesen örül, majd ismét bánkodik.*

S ha befejezésül bocsánatot is kér, hogy igyekezete ellenére kis tehetségéből csak ennyire tellett, bár a szokásos formulát használja, tudja, micsoda komédia lehetőségét szalasztotta el. De az már nem a Herceg dicsőségére jött volna létre. Miként e hosszú vershez csatolt *Delfén* című költemény témája sem bomlott ki tragédiává. A bécsi táncosnő, Bessenyei szerelme, hirtelen halála miatt íródott, emlékezetül, nem katartikus mű gyanánt. „Mivel ő is sok nyájasságot okozott, az Eszterházi vígasságokhoz ragasztottam.” A korstílus nem igényelte a szenvedélyek viadalának főszege megrázkódtatását, élvezni akarta a földézett táncot valami tüzetes reprodukcióban.

*Ekkor kezdi Delfén lankadva hágását,
S mosolyodva teszi első mozdulását.
A nézők szemei formáján elvesznek,
Egy pissenést sehol miatta nem tesznek,
Csendes nótájára emeli karjait,
A bágyadt szerelem mozgatja tagjait.
Így mint kedves gyermek enyelegni indul,
S arany pillangója róla lábához hull.
Előre és hátra formálja szökését:
Csudálják, tapsolják a nézők tűnését.
Pihegni kezd: fújja kebelét párája,
Hol nyílik, hol összekapcsolódik szája,
Mintha szerelmébe füvet, fát kérdezne,
S futosván, az égnek, földnek esedezne,
Úgy mutatja magát, néha frissen szökvén,
S bágyadásai közt ismét csendesedvén.
Karjait, lábait emeli csendesen,
Húzza a szívét is hozzá szerelmesen.
Szemöldöke félig mutatja csak szemét,
Lankadva, és alig ingathatja testét.
Nedvesült szemei fél mosolyodással,
Sok édes titkokat forgatnak egymással.*

Ahogy a közönség reagál a táncra, úgy sokszorozódik a szerelmes költő viselkedése, de csak ő tudja, hogy ami a trójai háború kitérésének történetében foglaltatik, abban ő is érintett, s mikor a színpadi Vénuszt, a hús-vér Delfént viszi ki a halál a porondról, mintha karjaiból ragadná el. Így lesz ez a mozgalmas kép, ez az aprólékosan kidolgozott leírás, szenvedélytől fűtött líra. Csupa gyönyörűség a táncosnő, merő rémület a halál.

*A megszikkadt halál sárgult csontjaival,
 Felkél temetőjén, s jó csúf bordáival,
 Kiszaggatott orrán szörnyű utálat ül,
 A rettegés mormol üres szemeibül,
 Állkapcája között száradt fogaival
 Az irtózást rágja holtak hamvaival.
 A játék nézőhely szép térjére felhág,
 Megáll kaszájával, mint egy elszikkadt ág,
 Kiragadja Delfént Bécsnek karjaiból,
 Viszi s temetőföld porzik bordájából.
 A szűz kiált széjjel, mutatja félelmét,
 De sehol nem kapja tovább segedelmét.
 Elviszi a halál sírjába bédugja,
 S nékiülvén, testét fogaival rágja.*

A hamleti lenni vagy nem lenni feszül egymásnak, s mintha a kérdés két monológ-
 gá bomlana. S drámai részletekké válik csak, mert a véletlen „forró betegség” nem
 szülhet drámai művet, sorstragédiát. Valaki volt és nincs a létezés törvénye sze-
 rint, melyre a választ Bessenyei inkább a filozófiai költeményekben próbálta keresni
 és megadni anélkül, hogy saját létének izzásával hevítette volna. A Pope után készült,
Az embernek próbája tanácsokat közvetít: „Eredj csudálatos, teremts amerre / Okossá-
 god ragad. [...] Menj fel istenedhez dicsőült egébe. [...] S ha gondolkodva tetted ilyen
 makacsságod, / Szállj magadba végre, s lásd alacsonyosságod.” A *Bessenyei magához*
 kérdéseinek „Ki vagyok? Mi vagyok? Merrül s miből jöttem? / Hol voltam? s hogy
 esett, hogy világra lettem?” válasza: „Így az Ég föld között szüntelen hanyódva / Nyö-
 gök, s majd nevetek élvén sóhajtozva. [...] Minden semmivé lész, látom e világban, /
 S elmúlok magam is, jól érzem vóltomban.”

Bessenyei gondolatközlő prózaisága Csokonaihoz, például *Az ember, a poézis első tár-
 gya* verséhez mérten szomorúan nyilvánvaló. S ha ő az alkalmi, még a *Halotti versek*-
 ben is néha épp oly nehézkesen jár, az inkább a műfaj természetéből fakad, s a költe-
 mény retorikájához rendszerint hozzátartozik. De az előbbi, lírai magasokba törő mű,
 mint a korszellemet és Bessenyei ugyanazon kérdéseit visszhangzó válasz nem lehet la-
 za, igéznie kell valami isteni ráolvasással, melyet Csokonai zseniális, mégis egyszerű-
 nek tűnő átrendezéssel old meg: a vers cselekvő részesévé teszi, megszólaltatja az
 Istent, Madáchnál évtizedekkel előbb hallatja az Úr hangját..

*„Merész halandó! Lelkesedett iszap!
 Így zenge bozzám egy levegői hang,
 Szentségtelen létedre nem félsz
 Angyali pitvarokat tapodni?”*

*Ki vagy, miért vagy, hol lakol és kinek
 Számára mozgasz! S végre mivé leszel?*

*Míg ezt ki nem vizsgálod, addig
Por vagy, az is leszel.” E szavára*

*Mint lenge párák éjjeli csillaga,
A tágas éther mennyezetén alól,
Sebes bukással földre hullván
Csak csupa por, hamu lett belőlem.*

Ha az Isten kérdez, még rémítőbb a kétség, túl az önvizsgálaton a végrehajtott ítélet döbbsenti rá az embert önmagára.

Ami Bessenyei magányos kiadásaival kezdődik, 1777-ben csoportosan folytatódik a főként neki ajánlott írásokat tartalmazó, *A Besenyei György társasága* antológiával. Mintha Mars isten terelte volna össze négy katonáját, a Múzsza szerelmeit. Úgy érezték, föl kell mutatniuk költőként is magukat a poézis nagyobb tekintélyében. S ott a helye Báróczynak, még ha egy Barcsay Ábrahámtól kölcsönzött verssel is, neve alatt olvasható a *Barátimhoz* cíművé változtatott *Testamentum*. Meghívják Orczy Lőrinc nyugalmazott huszár generálist, Hadik András berlini győző egykori tábornokát, akkor már Abaúj vármegyei alispánt mint költő elődöt, akiben a testőrírók támasztották föl a kihunyó íráskedvet. Bessenyeihez, 1772-ben írt episztolájával indul a százoldalas könyvecske. „Ifionta én is Phaebusnak áldoztam [...] De miolta Mársal jobban barátkoztam / A zengő tudományt magamrul leraktam.”

*Mert mind Músák, Nimfák az ifjat szeretik
Öreg, ősz Poétát kacagva megvetik
Mikor azt a titkos forrásból vezetik
Ezt csúf nevetséggel szomjan eleresztik*

*Ezért ez íráskát ne mutasd senkinek
Ne talám felőlem balul ítéljenek.*

S közéjük állva kiderült, ha előbb nem szégyellte volna költészetét bevallani, nevéhez fűződne a magyar vers megújítása, az a változás, amely Orczyn, Barcsayn át Bessenyeiben vált kizárólagos poétikai gyakorlattá. Bessenyei túllépett azon a Gyöngyösi-strófán, melyet a társai még használnak, de már a valóság friss lelkével töltik meg az éledő nyelvet, személyiségüket viszik tárgyiasan gondolati lírájukba. Ők honosítják meg a természetességet a táj s az ember, az ember és ember viszonyában, ösztönösen fordulnak a csöppet sem magasztos dolgok felé, valami népi rokokóba oltják a patriarchális magyar nemesi érzületet. De még olyan visszafogottan, mintha maguk sem vennék észre, micsoda nagy jövő kezdődik el Orczynál *A szegény parasztnéphez beszéd*, a *Tokajban érkezés télen*, *A bugaci csárdának tiszteletére* s Barcsay *Lakodalom módja az oláhoknál* s *A télnek közelgetése* című versekben.

Orczy úgy indítja Petőfi világa felé az alföldi csárda motívumát, mintha éppen a *Kutyakaparó* lenne az, amiről ő ír.

*Négy rongyos fal, kémény, egy csikorgó ajtó,
Bogárbátú fedél, nyitva mint akasztó,
Egy földlyuk melletted, ott van a csábító:
Előtted leásva áll egy vastag bitó.*

*Nem a kormos bogrács, ki büdös tűzéktől,
Nem két szurkos fazék, ki zsíros dögbéltől
Hoz neked vendéget alsó-felső széltől,
Ijesztenek ezek a te cégéredtől.*

Petőfi csárdájának „Pózna végén abroncs a cégére, / Ha véle összevesz / A szellő, mint az akasztott ember, / Oly búsan lengedez”. Ugyanott jár a szemük, ugyanarról a nyomorúságról írnak, de a költői szemléletben és megvalósításban akkora az ellentét, amekkora még az úr és szolga közt sem lehetne, ha ez nem egy jóra való főnemes és egy lázító zseni különbözősége volna fél századdal később. Biztos fedél a viharban, „szükségben nyugovást király is lel benned” – váltja a rosszat a jóra báró Orczy. Petőfi még a szent szobrát is elmenesztené onnan.

*A csárdától vagy száz lépésnyire,
Kopár dombtetőn fent,
Senki által meg nem látogatva,
Áll egy régi kőszent;
Ennek is valaki egy kopott tarisznyát
Akasztott nyakába,
Mintha mondta volna: menj isten bérével,
Mit állsz itt hiába!*

Orczy és Barcsay hangja néha olyan, mint a XVI. századi hegedősöké, pedig a modern költészet elődei. Balassi kiérződik Barcsayból, bár Csokonai ekhójára gondolhatok a „fűzfa-furuglya” visszhangjában.

*Azt véltem, hogy talán öröm lesz szólása,
Azonban a szomszéd kőszikla hangzása
Szomorún tért vissza, mert bús volt hallása,
S mint nékem, néki is panaszos mondása.*

*A fák levelei hallván keservemet,
Ők is kettőztették gyászos énekemet,
A patakok vélek vitték nyegésemet,
Hogy még a vizek is tudják esetemet*

A barokk monumentalitásában milyen szépségesen sarjad ki a falevél rokokó picisége, mondhatnám, ha nem ismerném föl benne a magyar népköltészet su-gallatát, s a hagyomány életerejét, melyet a lírai költészet melódiája őriz. Azért támadtak olyan becsületbe vágó perек a nyelvújítás idején a mérték és össze-szengés módozatairól, mert nem lehetett könnyen, főként az örök érzelmek megjelenítésekor, ezt a makacs zenei ösztönt semmibe venni. De mikor már episztoláznak, leírásokba fognak, fordítanak, könnyeden, szinte észrevétlen teszik magukévá a nem is annyira idegen formát. Orczy Horatiust még nem időmér-tékben, de abban a páros rímű tizenkettősben ülteti át, melyet Bessenyei hasz-nál. Barcsay, az ebben a külsőben Bessenyeihez állhatatos Ányos Pálhoz szólva, mintegy tiszteletből alkalmazza inkább, de csak így tartja jogosnak, kimondván saját védelmére az általános igazságot. *A poétákhoz* című versének lényege: „Mert a természetben, ami erőltetett / Kivált ember előtt kedvet nem nyerhetett.”

*Papíron ugráló rendek kobilói,
Addig nem lehettek ember tanítói,
Mivel egy vagy más láb nyűgöztén versetek,
Fülnek tetsző hangtól üres éneketek.
Hát a szív hol vagyon? Szökéssel nem nyerik,
Ámbár a battutát sorok-ütve verik.
Ha a képzelődés ragyogó tükörét
Féltetesszük s a hang hódító műszerét,
Apolló kórusát hiába dicsérjük,
S Parnasszus tetejét haszontalan mérjük,*

A klasszicista Berzsenyi magasából, *A közelítő tél* felől nézván Barcsay *A télnek közelgetése* című versére, nyilvánvaló, hogy milyen makacsul tartja magát a négyrímű tizenkettős hagyománya, s mi előzi meg azt az asklepiádészi hangzatos, melyen a jámbor kapitánynak sosem volt módja szállni. Kazinczy ajánlata Berzsenyi-nek az eredeti cím, *Az ősz*, megváltoztatására célzatos is lehetett, lássák, mennyire más, mennyivel jobb műre serkenti a költőt a klasszikus mérték. Az

*Alig emlékezünk tavasz rózsáiról
S múlt nyáron aratott mezők kalásziról,
Csak álmodunk éltünk legszebb napjairól,
Midőn csókot szedtünk Chlórisz ajakiról*

után az

*Itt hágy, s vissza se tér majd gyönyörű korom.
Nem bozhatja fel azt több kikelet soba!
Sem bébunyt szememet fel nem igézbeti
Lollim barna szemöldöke.*

E két versforma különbségéből és időbeli távolságából pontosan érzékelhető, a rögzös indulás után mennyivel biztonságosabb pályán haladt költészetünk a XVIII. század végétől a következő századelőn. Miközben, akár a divat, megújult s elavult, jött és letűnt a mű, s meghalt vagy elaggva magányosodott alkotója. S talán Kazinczy azért ajánlotta Barcsay verscímét Berzsenyinek, mert akkorra már senki sem emlékezett rá.

Mikor *A Besenyei György társasága* megjelenik, már csak Báróczy marad testőr. Besenyei 1773 végétől polgári hivatalt nyer Bécsben, Barcsay 1768 óta valamely dragonyos ezred kapitánya, Orczy főrangú vármegyei tekintély. Mintha lezárnák múltjukat ezzel a közös könyvvel, hadd legyen emlékeztető. Mégis ők voltak az elsők a nagy nekibuzdulástól megszorodott írók között, ahol még a strázsamester, Kónyi János is ontja a könyveit. S mindenki türelmetlenül kap bele az újnál újabba anélkül, hogy az előbbit kiforrni hagyná. Az egyszeri testőrírók külön pályára térve, a régi védettség nélkül kerültek szembe a kihívásokkal. A legfájdalmasabb csalódás Besenyeit éri, ha már nem is az író, hanem a magyar reformátusok bécsi ágensét támadja költőtársa, Teleki József. „Ne hurcolja mindig az én kicsinységem, / Ne irigyelje úgy kevés tisztességem” – írja a grófra ugyanabban a versformában, melyet mindketten a francia példák nyomán műveltek ki. „Rágalmazásával eleget csavarog, / S akiket dicsérni kell, azokra morog.” Dúlt lélekkel hagyja el hivatalát, áttér a katolikus hitre még azért is, mert Bécsben maradásának, udvari könyvtárosi állásának ez volt a feltétele. És új vallása felől a piarista Révai Miklós rögtön versben köszönti, álmában látván vergődését: „Ó! Meddig haboz én lelkem? Mire térjek? Azonban / A sok megszakadt vélekedésre tekint.”

*Bessenyeink egyenesb ösvényre tekélte el ügyét,
S nem fog kétségben lelke habozni tovább.
Kéz felemelve tehat Istent áldottam azonnal,
És írom versben most öröm énekemet.*

A kegyesrendi paptanárné a nagyváradi Körös-partról mást is üzen azzal, hogy már latinos, görög mértékben szól a magyar költészet az ő s a jezsuita Baróti Szabó Dávid és Rájnics József verseiben. Besenyeitől, mint a „klasszikus triász” tagja, egy elévült szimbolikus személytől búcsúzik. Míg a pálos rendi Ányos Pál a tanítványi szeretet jegyében üdvözlí immár katolikus mesterét, olyan Gyöngyösi-formában, mely annak lényegétől mégis jobban elüt, mint bármely korabeli vers.

*Mennyi változások egy ember kedvében,
Ki, noha filosof, tűz, villám eszében,
Mégis szüntelen nyög titkos keservében,
Míg az igaz hitnek nem nyugszik ölében.*

Saját lelkiállapotát vetíti bele, s abban talál azonosságot, nem a felekezeti hovatartozásban, hiszen tudhatja, Besenyei már minden vallás fölött áll. Ányos meg

éppen a pappá szentelésére készül, a szerzetesi fogadalom és a világi élet között őrlődve „nyög titkos keservében”. Ami Bessenyeinek a róla szóló versből nem derül ki, azt már Barcsay tudván sem viszonzza többel, csupán a jó tanáccsal. Csak annyira éli át a baját, amennyire baráti szívvel, ép ésszel átélhető, ahogy az ifjú „lelki lakodalmát” megértéssel követi, s bölcsen távol marad.

*Dicső dolog és szép Istennek szolgálni,
De keserves midőn világtól kell válni,
Jobb volt hát énnekem a szomorú pompát
Nem látni, barátom lelki lakodalmát.*

„Ezek mindazonáltal hivatalodtól el ne irtóztassanak, szolgálhatsz azért hazádnak, nemzetednek s barátidnak is.”

„EGY BOLDOGTALANNAK PANASSZAI”

Ányos Pál egyetemista volt Nagyszombatban, mikor az ott állomásozó Barcsayt fölkereste költeményével. „Íme, általküldöm elmém futtatását, / Melybe Nagyszombatnak siratom romlását” – sorokkal indul a barátság egy olyan városban, melybe a Phebus költözött ővelük, s már nem „dőlőfélben függ Parnasszus teteje”, miként „festett könyvekkel” írta versében. Mintha a sors vetette volna közelébe a híres testőrírók egyikét. Évekig tartó kapcsolatuk s a Bessenyeivel, Báróczyval, Orczy Lőrincsel folytatott s a Virág Benedekre, Kriskay Imrére, Kónyi Jánosra is kiterjedő verses levélváltás egy másik antológia, *Az Ányos és barátai* lehetett volna.

Egyszerre a kortársi tükörben látható, mennyire különbözik tőlük. Líráját nem a megjelenített dolgok anyaga hatja át, miként Barcsayét és Orczyét, nem az értelem fényétől magabiztos, ahogy azt Bessenyeitől megszokhattuk, egész lényének szellemi, érzelmi teljességéből alkot saját világot: „[...] elfödözi képét / Gyászfátyollal – halvány színe ijedtségét / Jelenti, keserve mély érzékenységét.” Még a legrealisabb kép is látomásba vált olyan váratlanul, ahogy ellentétes hangulatai éppen előidézik. Névnapi köszöntésében a nyári Bakonyt, a szülőföldi tájat ajánlékozva anyjának, miközben az aratás közös emlékét szeretné fölmutatni.

*Emez köszörüli életlen sarlóját,
Amaz vízért küldi üres vataléját,
Némelyek a gúzsak fonásán dolgoznak,
A kévék kötésén többen fáradoznak,
Ezek kalangyába a kévéket zárják,
Azok büszkén épült asztagokat rakják,
Amott egy szekerét büszkén tetézi,
Itt egy járma felé ökreit intézi,
S így szántóföldjéről készítvén zsákmányát,
Danulva késéri csűribe vagyonát,*

*Ezer még a tájék böcsös vidámsága,
Ezer a bakonyi élet boldogsága,
Én a többit itten elöl nem számlálom,
Elég, hogy kívánnám, ott lenne halálom!*

Míg Bessenyei ébredő, élettől zengő Tisza-versét juttatná eszembe a szülőföld paraszti nyara, azonnal észre kell vennem a különbséget a kétféle honvágy között. Ányos Pálnak már az otthoni halál is óhaj csupán, s a „Számos esztendeit toldja meg élteiből” sem jelent mást ebben a furcsa névnapi köszöntésben, csak azt, hogy ő már anyjának elveszett mindenképpen, elszakadásuk végleges. Mert

*Én már a barlangok lakom kiességét,
Pálma árnyékának érzem édességét,
Holló cipójából táplálom éltemet
S egyedül Istennek áldozom lelkemet!*

A pálos címer jelképeivel tudatja sivatagi sorsát, amikor még legszebb éveit tölti a nagyszombati egyetemen. De már motoz belül a kényszerképzet szörnye, s nem hagyja békét akkor sem, mikor a „szerencsés látás, boldog világosság” lenne illő az ünnepi alkalomhoz. Miért éppen akkor sodorja a szülőhalálhoz fantáziája?

*Vége, ha közelít ama gyászos óra,
Ah! Áznak szemeim e kedvetlen szóra –
Körülötte látván állnia bennünket,
Anyai áldással szentelje fejünket.*

*Kiköltözvén pedig lelke rejtekéből,
Részeseüljön égi karok örömeiből.
De félbeszakítom erről beszédemet,
Mert reszketni érzem minden tetememet.*

Míg egy köszöntő episztolában nem illendő az elmúlást említeni, addig kikerülhetetlen a barát apjának halála alkalmából, mégis különös a gyász olyan személyes átvállalása, melyben részvétnyilvánítás ürügyén, a tetemet szinte magának is fölgravatalozza.

*Febér viaszt képzél érdemes orcája,
Mintba imádságát végezné, áll szája,
Elaludt személyét nyilván bizonyítják,
Hogy éltető lelkek már nem igazítják.
Váltásnak címerét kócsolják ujjai,*

*Melyeken végződtek búcsúzó szavai.
Páncél környékezi a többi tetemét,
S azzal bizonyítja hazája szerelmét!
Ne tovább! – – már látom, gördülnek könnyeid,
Érzékeny fellegbe borulnak szemeid!*

Mintha az ő apja lenne! Az erős, cselekvő, köztiszteletnek örvendő tekintély, ki miatt annyiszor senkinek érezte magát.

S mit gondolhatott Barcsay, mikor az aggódó levélben előre fogalmazott sírfeliratát olvasta? „Itt nyugszik a legnemesebb hazafi, Barcsay Ábrahám. Sirasd utazó! Ha elegendő könyveid vannak ennek a veszteségnek bánására.” Ányos a költői dicsőség csúcsának tartotta a hősi halált. Látja a másik poétát, amint „versek hullnak pisztolya tokjából: / Gráciák futkosnak lova serényénél, / Pállás védelemje csügg vitéz mellyénél, / Énéas szerzője csillámlik zsebjében.” Talán megmosolyogta naiv képzetét, talán zavarba jött, mielőtt válaszolt furcsa rajongására.

*Ne kérdezd barátom ez iszonyúságba
Ki holt meg? ki sebes? ki esett rabságba?
Keresd e képeket a régi vadságba
Mikor ember embert emésztett gyomrába.*

„[...] ilyen az emberi állapotnak vizálgódása! a békességért hadakozni kell, a halálért születni kell! Én mindenre kész vagyok – miért? mert tudom, hogy valaki teremtetett és nem magamtól lettem – az gondot fog viselni rám.” A józan gondolkodású kapitány benne az éretlen ifjút láthatta inkább, miként a komor Bessenyei sem tarthatta kedélybetegnek, ha az „írásaidban néha-néha neves” mellékesnek tűnő megjegyzéssel illette szomorúságát. Talán megnyerő külseje volt csalóka.

Batsányi János próbálja megrajzolni az 1798-as Ányos-kötet előszavában: „magas volt; különben se nem karcsú, se nem kövér, hanem közepszerű testállású. Az ábrázata hosszas, homloka magas, orra egyenes; felső ajaka valamivel dombosabb az alsónál; haja és szakálla világosbarna, vagyis inkább szőkére hajló.” De ahogy külsejét megfogalmazza, nem illik verseihez, és a jellemrajz is olyan, mintha csak néhány találkozás alapján írná le benyomásait. „Erkölcsei karakterére, belső tulajdonságaira nézve érzékeny, vidám és örömet társalkodó. Heves ugyan egy kissé, de könnyen lecsendesíthető. Egészségére nem igen vigyázó. Becsületet s dicsőséget szerető. Bátor szívű, igaz, egyenes lelkű. A barátságban hív és állhatatos. Színeskedést, csalfaságot maga nem ismert; másokban utált és került...” Mintha hibáit jóvátennék erőnei, azonban ez a látzólagos egyensúly fölborul verseiben, s aki onnan néz életére, rejtélyes mélységekbe lát. Mintha mindig olyan csapdába lépett volna, melyet meggondolatlanul és jóhiszeműen maga vetett magának. S ha menekülni próbált hazulról a szerzetesrendbe, magányából a barátságba, szerelembe, természetbe, újabb csalódás érte. Barátaiban nem lelt társat, szerelme titokzatos, tán viszonzatlan vagy tragikus, a természet sem más,

mint az ő lelki tükre. Önkínzó sértett volt, és dacos indulatának kiszolgáltatatott. Valami öröklött szomjúság, érzelmi telhetetlenség nyugtalansága űzte. S talán még jobban meglepődött saját dolgain, mint mások az ő életén, versein. Hányszor kellett magára parancsolni: Ne tovább!

Nem világos, miért a komáromi nagyanya nevelte a bakonyi nemes családból való kisfiút, ha otthon minden rendezettnek tűnik? A szigorú apától mentette-e az anyja, vagy így tartották jónak az iskoláztatása miatt, ki tudja? Csak az látszik bizonyosnak, hogy az igazi családi meleg s a falusi környezet híján elgyengülő, sérülékeny gyermekké vált. Túlságosan komoly és rajongó, aki elhamarkodott döntéseit felnőtt fejjel sem képes korigálni. Apjától véglegesen elhidegült, mert bátyja kinőtt ruháit hordatta vele? Azért, s ki tudja, még miért jelentkezett tizenhat éves korában szerzetesnek, hogy fehér reverendában, ne a szürke, levetett holmiban járjon? A dac vitte rá, aztán a tanárok iránti szeretet s hála miatt nem térhetett már le erről az útról? Ám a gyermeki lélek misztikumra fogékony természetét sem szabad elfeledni. Varázslatos világ a templom, a képzelet égi játéktere, ahol a mindennapi nyelvtől idegen szavakat mondanak, aranyba, tűzpirosba, lilába öltözködnek, tömjénfüst száll, árad az orgonahang, színes ablakon káprázik át a napfény. Ott áll a kis ministráns az Isten közelében a hófehér szentség előtt, s egyszerre pap szeretne lenni. Ahányszor átéli a szertartás misztériumát, annyiszor föltámad benne a vágyakozás a mennyország földi mása után.

1780 márciusában szentelték föl. Előtte a Barcsaynak küldött versben, a készülődő tavaszban, búcsúzik szabadságától: „Megerszűnt a nagy tavasz, megszűnt boldogságunk, / Ezer teher alatt nyög halandóságunk.” Hiába nyugtatja magát *Az isteni gondviseléssel*, a teremtést dicsőítő ének szép tanköltemény marad, az emberi méltóság kifejezése, a kor eszménye szerint. De ha az Isten minden teremtményére kiterjeszti gondoskodását, mitől aggodik az ember? Az érzelmmel átkozott tudat miatt?

*Csak én, kinek lelke halál törvényétől
Szabad, s örökségre repül el testétől –
Legyek elrendelve sors vak erejére,
Melly felettem függjön, s hányhasson kedvére?
Nem, nem, nagy Teremtőm, gondolsz te míveddel,
Tékintesz reám is atyai szemekkel.
Még midőn lebegtem a bús semmisségben,
Már el volt rendelve a nagy Istenségben,
Melly szempillantásban száll rám boldogságom,
S mellybe fog üldözni boldogtalanságom!*

Amíg hitének értelme a Gondviselésre bízva evilági létét, addig érzelmeit a halál-félelem uralja, mintha mégis a vak sorstól függne még azzal is, hogy az Isten szolgálatában áll. „En ne érdemeljem gondviselésedet, / Ki ész s szabadsággal imádom nevedet?” Akkor szembesül érzelmeivel igazán, mikor az önmegtartóztatás terhe alatt szenved, s akkor döbben megalázó helyzetére, mikor felettesei a világias viselkedéssel vádolják. Végül is mindegy, igazi vagy költött-e a szerelem, tisztességes vagy züllött

barátai vannak-e, ő a pálosok regulája szerint és nem büntetésből került Nyitra mellé, Felsőelefánt kolostorába. De ott hasonlott meg önmagával a testi vágyak és az öröklött hajlamok örvényében.

Költéssel próbálta gyógyítani magát, de csak egy rémekkel teli világ, szomorú bizonyítékául szolgálnak a versek. El sem tudom képzelni, hol írta, rejtegette s hogyan csempészte ki az *Érzékeny leveleket*. S azt a szerelmes beszámolót, ha megtalálták volna! Hiába leplezi elragadtatását mitológiai sémával, Elízáját Venus képében előadni nem lehet erotika nélkül. „Már most érzéketlen légy, hogyha teheted”, mert a jelenség végzetes.

*Csuda szemeiben kékellő ég fénylett,
Az pedig, kit nézett, mennyországot rémlett.
Melly bágyadtak voltak néha pillantási,
Minta fárasztának szerelem bántási.
Néha pedig furcsa szökéseket tettek, –
Mellyekkel sok szívről zsákmányokat szedtek.
Rózsákat fellyülmult szép piros arcája,
Csókra volt készülve gömbölyü kis szája;
Félig felnyilt mellye hóval vetekedett,
Minden lélekzetre apadt s emelkedett.
Gondolnám, hogy titkos tüz bevesitette,
Azért örült, ha friss szél hűvösítette.*

Zengnek a szavak a túlfűtött látomásban; az alexandrin monoton hangzatát feledteti a változatos tagolás, a belső összecsengés s még a dunántúli rövid magánhangzók szaporázó ritmusa is. Valószínű, Barcsayt akarta elámítani, s mikor barátja felől érdeklődik, önmagát festi helyébe, és az ő kedvesét siratja, aki „Távozik s holt képet jelent keservével”.

*Hát te hány éjszakán álomtalankodol,
Midőn múlt szerencséd felől gondolkodol?
Néha az ezüstös holdnak sugárait
Nézed, mint Klórisod bus pillantásait;
Éjjeli órádnak szomorú ütését
Hallod, mint baldoklók harang csendülését.
De vigasztalódgyál! Száz társaid vannak;
Mint egynek sir szíve, szint úgy sir amannak.*

A korábbi *Egy boldogtalannak panaszai a balavány holdnál* és az *Egy teljes álom-talan éjjelemkor* nagy szentimentális versek kiváltó oka sejlik föl itt valakiben, talán a paulinus barát, Berzsenyi Kristóf hűgában. De miként személye is csak föltételezhető, s titok, hogy ugyanaz-e az élő és a holt, s meghalt-e valójában, vagy ele-

ven kísértet, a léte nem így érdekes. Akárhogy is, egy költő teremtménye ő, aki-
ben az ősi élet- s halálfélelem megtestesült. Része annak a kozmikus rettenetnek,
mely *A lenyugvó nap*hoz című versből sugárzik, s mint kényszerképzet eluralja ér-
zelmeit: „Milyen szent irtózás zsibbog ereinkbe, / Ha jól meggondoljuk a nap
elenyészését, / Melly oly gyorsan éri fényessége vesztét!” Az állat naponta ismétlő-
dő irtózása ez, hiszen nincs értelmes emlékezete, s ami az egészséges emberben
elfelejtődik, azt a túlérzékeny költő apokaliptikusan éli meg. „Ez int hathatósan
mulandó végekről.”

*Mert melly nap eltűnik, többet nem világít;
Fonnyadt virágocska réteket nem sárgít;
Az elfolyt patakok már vissza nem térnek,
Vén s kiszáradt tölgyfák nyárt soba nem érnek:
Ugy, ha elaluszik életünk világja,
Többet fel nem derül, – mert a sir elzárja!*

Hasonló előérzetes végzet hatja át hajnali pompájában *Az elenyészett rózsához*
metaforáját, melyben szerelme, ifjúsága szeme előtt a „Styx vizébe hull”.

*Egek, mulandó-é tehát ez a szépség,
Mellyre méltán bevül minden érzékenység!
Ugy van, hogy mulandó! Mert nincs öröksége,
Valamit békeritt világ kerekése...
Klorisok példátok vegyétek rózsáról,
Kiket Venus ragad szelid szív uttyáról,
Ti is így elmúltok!... elhervad szépségtek,
Mellyel most sok gyenge szivről zsákmányt szedtek.*

Lírai közhely már, de ha a költő ilyen őszinte hajthatatlansággal, elemi erővel
tárja föl érzelmvilágát, végzetesen magával ragad, akár az örvény, s szent irtózás-
sal zsibbaszt engem is.

A magány született áldozatát küldték a kolostorba, aki az élehetetlen valóságból
már csak a képzelésbe s az önfeladásba menekülhetett.

*Ó nem – hallom szavát a bús természetnek,
Hogy kik balandóság rendén születtenek:
Nem mehetnek öröm szentelt rejtekében,
Mely a boldogságnak hever kebelében:
Rettenetes közfal különöz bennünket,
Csak az enyészésre hanyatló éltünket,
Vigasztalhatja egy reménység szikrája,
Hogy majd megszabadít az halál puzdrája.
Ó hát jó meghalni! Fussunk az élettől,*

*Kérjünk szállást sírban nyugovó lelkektől,
Ott van birodalma megelégedésnek,
Nem mendereg ege ezer szenvedésnek!*

Addig lehet még Székesfehérváron a pálos gimnázium tanára. „Szomorú általvitel! Boldogtalan csere! – sóhajt föl Batsányi – Ott (elefánti magánosságában) kedvét, itt egészségét s nemsokára életét vesztette.” Huszonnyolc éves korában.

Földi maradványai a ferencesek veszprémi altemplomának kriptájában lassan és csendesen összekeveredtek paptársai porával, csontjaival. Szellemi hagyatéka is szinte észrevétlen oszlott szét a magyar költészetben. A beérkező, a maguk dolgával törődő generációk alig vették már tudomásul. Virág Benedek még a magyar Helikon díszére, a barátság angyalára emlékezik, aki számára lehetett versre ösztönző rendtárs, de a pozízsben szövetségese már nem a különböző stíluseszmények, a szentimentalizmus és a klasszicizmus közötti mély szakadék miatt. Kazinczy Dayka Gáborban látta az érzékenység irányzatának nagy ígérését, s a rá jellemző kizárólagossággal hallgatott Ányos eredendő jelentőségéről. Ám Batsányi elismerését Ányos iránt talán éppen a vele gyűlölködő Kazinczy ellenszenvé kelthette föl. Csokonai pedig gyanútlanul hitt Kazinczynak. Feljegyzéséből tudható, ismerte a Batsányi által szerkesztett s kiadott életművet, s kimásolt onnan egy magyar őstörténetre vonatkozó részt. Ebben a jelentéktelennek tűnő jegyzetben két azonos szándék találkozása valósul meg. Felötlük Ányos terve a Barcsayhoz írt utolsó episztolából, mely szerint a Kaukázustól kísérné honfoglaló őseinket az Aeneishez hasonló történetben. Csokonai is az Árpád-eposzra készült akkoriban, de ennél sokkal többet találhatott az említett könyvben, bár hallgat a költeményekről, melyek nélkül meg sem születik vagy másként íródik két nagy korszakváltó verse, *A tibanyi ekbóhoz* és *A Magánossághoz*.

Az *Egy boldogtalannak panaszai a halavány boldnál* verscím mint képlet foglalja össze Ányos Pál költészetét. Benne talált magára a dekadens, boldogtalan, panaszos korézület, s nem is kellett megszólaltatójának mást tennie, csak teljes őszinteséggel használni a költői nyelvet. Ott süt a hold a temető fölött, mint a földi nyomorúság tükre, a kihalt éjszaka lámpása. „Szomorú csillagzat! mely bus sugárokkal / Játszol [...] Csak te vagy még ébren boldogtalannal”

*Ott egy temetőnek látom keresztyeit,
Bágyadt szél mozgattya cyprus leveleit.
Ó! Az árnyékozza soknak tetemeit,
Kik velem érezték az élet terheit!*

Ebben a bágyadt, szélmozgatta árnyjátékban – az „Egy fehér árnyéket szemlélek, sirjából, / Suhogva felkelni” – olyan borzalmassá fokozódik a látomás az alvilági hang kíséretétől, hogy az ember belezsibbad a félelembe, míg a költő a boldog találkozás izgalmával fogadja mint a barát vagy a szerető kísértetét.

*Ó bár felém, jönné! Nem félek képétől;
Többet reménlenék borzasztó lelkétől,
Mint élő halandók szemfényvesztésétől,
Kiknek számkivetve vagyok kegyelméből!*

*Faj de ismét eltiint... ez is fut engemet!...
Talám észrevette hullani könyvemet!
Ó hát nincs már senki, aki nyögésemet
Hallaná, s enyhitni akarná ügyömet?*

Micsoda alak ő? Van-e annál nagyobb megsemmisülés, ha még a túlvilági lény is megijed tőle? Ezután valóban nem lehet élni. S maradhat, a lét s nemlét között a senki földjén, élő halott, aki lassan, hosszú fájdalmak közepette várja a megváltó órát, s azért könyörgi: „Szakaszd ki e sebes szívet kebelemből, / Csináld port agyagból készített testemből.” Csak az utolsó kívánság teljesültével vigasztalódhat.

*Talám majd valaki jön sírom széllyére,
S akasztván egy darab fátyolt keresztyére,
Reá emlékezik baráttya szívére,
Egy könyvet gördítvén hideg tetemére!*

Ez a divatos életérzés annyira közhelyessé vált később, hogy ma már csak a feltétlen szeretet s a legteljesebb átélés segítségével sikerül fölcsigázni az érdeklődést még e remekmű iránt is. Így nemcsak irodalomtörténeti példának, hanem eleven, nagy versnek is fölfogható, mint a személyiség egyszeri, utánozhatatlan pillanata, mely akkor még a titokzatosság különös varázsától sokáig ismétlődött költészetünkön. Legtovább éltek jelképei, inkább már díszítményként, nagy költőink munkáiban, ám a drámai lényeg, a halott életfélelme, s az önemésztő halálvágy borzalmas titka csak Ányos verseiben mondható igazán eredetinek, evidensnek. Hold, sírkereszt, ciprus, várrom, megannyi elmúlásszimbólum!

Csokonai a szentimentális életérzés ellen túl korán próbált védekezni vidám természetű poézisével, akkor mikor Ányost sem ismerhette, csak a temetőköltészet világgá terjedt sablonjait, s nem érték még a sorsrontó csalódások. „Én nem ohajtom egyszer is követni ezeket”, mert

*Itt az érzések minden neme
Még az élőben is meghal,
Füle csak csendességet hall,
A semmitől irtózik szeme.
A ciprus és hold fényénél
Árnyékát mutatja,
Egy sírből kitántorgott szél
Bágyadtan mozgatja.*

Hervej, Young divatját, Shakespeare hatását veti el, de Ányos is magára vehette volna iróniáját, ha a kilencvenes években él még. Nemcsak a világfájdalom képi jegyei terjedtek el líránkban, vándormotívum lett a sírjából suhogva felkelő árnyék is. Csokonai versének első formája, az „egy sírból kitántorgó szél” majd „sír-fuvalta széllé” változik. Kölcsey *Huszt* című versében: „Csend vala, felleg alól szállt fel az éjjeli hold. / Szél kele most, mint sír szele kél, s a csarnok elontott / Oszlopi közt remegő rémalak inte felém.” Berzsenyi a váromladék láttán hasonló módon tárgyiasítja melankóliáját: „A halovány hold s gót falak kormai / Bájolnak tégedet mágusi erővel.” Vörösmartyban a hős sírja idézi elő: „S borus nap után borus éjszaka száll. / Felhőbe huzódik a hold. / Éjfélre a hős rideg álmainál / Felhangzik az őslaki bolt.” A leglátványosabb pályát mégis az utolsó versszak futotta be. Az emlékezésben való fennmaradás emberi célját fejezi ki, a „Talám majd valaki jön sirom széllyére” óhajtásában, s mintha attól függne a végső nyugalom, hogy az a valaki „akasztván egy darab fátyolt keresztyére / Reá emlékezik baráttya szivére”. Csokonai is erre vágyott a rousseau-i „setét erdőben”. Petőfi legnagyobb szerelmi vallomása a *Szeptember végén* utolsó versszakában pedig olyan hatalmas erővel tör ki a kép, hogy minden előtte valót felejtet a „Ha eldobod egykor az özvegyi fátyolt, / Fejfámra sötét lobogóul akaszd”... Végül is az ősi holdszimbólok között Ányos verse rögződött költészetünkben a halál s halálvágy jegyévé úgy, hogy a gyermeki képzetben, a felnőtt babonában s a személyes túlértékénységben állnak a mulandóság sírkeresztjei. S majd, ami lassan romantikus sablonná merevült, Ady Endre lírájában válik megint létköltészetből eredő szimbólummá. „Olyan csonka ma a Hold, / Az éj olyan sivatag, néma, / Milyen szomorú vagyok én ma [...] Minden egész eltörött.” De ami Adynak világnézet, az Ányosnak lelki immunbetegség, egyrészt akarategyengeség (*Egy boldogtalannak panasszai...*) másrészt cselekvéskényszer.

A lelki folyamat mozgását leghívebben az *Egy terhes álomtalan éjjelemkor* című versben tárja föl. A cím alvászavarra mutat, de a kezdő sor, „Fuss már egyszer éjjel kinos sötétsége”, külső okokban rejlő állandó belső állapotra céloz, melyet csak személyén kívüli erő fordíthat jóvá. Már nemcsak abból a megmagyarázhatatlan helyzetből akarna kitörni, melyet a halovány hold alatt érzett, az itteni magánynak nyilvánvaló, nemcsak belülről kivetített tárgya az embertelen társadalom képében megjelenő kolostor. Ott a cellában várja a valóságos és a képletes hajnalt álomtalan éjjelekor, mielőtt a restség mint „eleven halál” unalmával megölné. Egy bölcs halandó józanságával bízza sorsát az időre, „Tudom minden időszakasz eltünését”, nem az „álmok tréfájától” akar megnyugvást. Utálja a harang hamis biztatását, hisz’ „Miként tudhatná ő végzések folyását?” Míg előbb a haláltól, most már a világtól várja sötét kínjai végét. Aurórárt ígéri:

*Kelj fel! Siess ama magános erdőkre,
Tiszta forrásokra, szomorú mezőkre,
Mellyek már megszokták ballani szavamat,
Mikor bus énekkel fejezem bajomat.*

Ezek a sorok a költemény tengelyében két ellentétes részre osztják a verset, s átfordítják a szerzőt a búskomorságból az érzelmi szabadság harcosává, aki a sírás jogáért küzd, már nem a könnyektől ijedő kísértet után mereng.

*Ó boldog szabadság erdők közepében,
Abol ki-ki bátran sirhat keservében,
Nem úgy, mint halandó társaink öleiben,
Kiknek kegyetlenség lakozik szívében!
Még sirás – ártatlan jele keservünknek,
Kis vigasztalása levert életünknek –
Még az is tilalmas! – mosolygást kívánnak
Látni ajakunkon, mikor kardra háznak.*

A jámbor száműzött, Rousseau természetébe vágyó rab fölkapja az ostort, s egész elrontott élete miatt vádol, büntet és átkoz, mintha egy másik Ányos Pál volna.

*Mostoha fajzati feld golyóticsának,
Vérszopó vadai végső Libiának,
Meddig fogjátok még az ártatlanságot
Üldözni letapodt gyámoltalanságot?
Hát még több vért kíván pogány szomjuságtok,
Szilaj erkölcsötök, iszonyu vadságtok?
Há! kegyetlen lelkek! vad is megelégszik,
Ha már eleget ölt, barlangjában fekszik:
S ti nem szünbettek meg? Ez-é az okosság?
Halbatatlan lélek? Emberi társosság?
Fussatok el tőlem, tigrisek kölkei,
Mesés Polyfémus undok gyemekei!
Rátok koholtatnak Étna menykövei!
Ákheron, Erebus kinzó eszközei.*

„Fuss már egyszer éjjel kinos setétsége” – kezdődik a vers, s úgy bomlik pokoli látomássá, hogy ördögűzésben végződik Ebben a költeményben éli át azt a katarzist, melytől új utak nyílnak lírája előtt. Valami önmagát teremtő ihlet vezette a megpróbáltatások sűrűjén keresztül, hogy korai halála ellenére is nagy költő legyen. Még ki sem lábalt a remeteség lelki válságából, szinte a szabadulás útján betegedett meg. Az előbbi érzelmi megrendülés kimutatható testi bajjá fajult. De a megnevezhető fájdalomtól olyan természetességgel, olyan emberi mélységből szólnak a versek, hogy visszafelé hitelesítik, bevilágítják az egész költői életművet. S már érthető, miként fér meg a bölcs érzelmességgel a féktelen indulat ugyanabban a versben. S mennyire végletes folytatása annak a *Kalapos király* című igazságosztó, merénylet számba menő hosszú költemény. Meglephet kíméletlensége, s az, hogy éppen Ányos háborog ennyire a rendek fölösztatása miatt. Ám e mögül mégis egy magyar hazafi

lázad, nem a saját bajával törődő ember. Ami itt kitört, a szenvedély lehiggadt formájában lesz tökéletes a *Gróf Zrinyi Miklósról* szóló epigrammában: „Magyar! e sir felett ne hullass könyveket, / Mert a könyv nem illet bajnoki sziveket, / Tapsolj! s kevélykedgyél ilyen vitézedben, / Pompa gyanánt hordozd nagy nevét mellyedben.” Máshol az *Egy terhes álomtalan éjjelemkor* első részének bölcsessége elégikus hangra vált, s *Egy sóhajtássá* békül: „Mikor arany időt ígértünk magunknak, / Nem tudtuk még számát jövődő bajunknak.” Az örök honvágy megenyhült bánata leli meg tárgyát az *Egy fohászkodás* természeti képében.

*Már könnyü pacsirta tollas magzattyával,
Fiaival, nyósteny pinytőke s kannyával,
Kirepült fészkeből! – lebeg a szellőkön,
Élődik szérükön, cseveg a mezőkön:
S még jó barát távol nyög jó barátjától
Távol örömitől, távol hazájától!*

Ez a látszatra tétova nyelv úgy nyeri vissza magabiztosságát, hogy a szabály medréből kicsapva új alakot ölt, s nemcsak a gondolatsorok áthullámszásával, de a tagoló közbevetésekkel is a XX. századi modern versformát sejteti. A magyar poétika alig észrevehető mozzanata csupán, ahogy valami új zene kezdődik több versében is. Az olyan Faluditól eredő, nyolc és hét szótagú sorok ritmusából, mint *A csalfa szívnek megvetése*, egyszerre kordivat lett Pálóczi Horváthtól, kedvelte Csokonai, erre a ritmusra szerkesztette Kisfaludy Sándor a Himfy-strófát.

*Hasztalan mászkálsz lábomnál,
Esmérem már szivedet:
Nincs helyed buzgóságomnál,
Mert megszegted hitedet.
Menny annak nyögni ölében,
Kinek leltél szerelmében
Édesb kellemetességet,
Mint nálam gyönyörűséget.*

Hangsúlyos verselésű, mégis időmértékes hatású, dallamkísérő szövege miatt az *Ájtatos ének* is azt bizonyítja, hogy nyelvünkben rejlik mindaz, amit Ráday Gedeon és a klasszikus triász fölfedezett s kiterjesztett költészetünkre.

*Mennyi csuda segítség
Jő még Lőrinc kérésére!
Pillantásban egészség
Egy asszony rugó erére,
Mellyet szerencsétlenül
Borbély vágott keresztül.*

Mégsem a formaművészt, inkább a psziché lírájának hazai megteremtőjét kell Ányosban látnunk, s azt se feledjük, hogy ő volt az első igazán politikai költőnk, Batsányi és Petőfi elődje.

MAGYAR VERSÚJÍTÁS

Természetes ellentmondás, hogy míg a hazafias lelkesedés nyelvünk és irodalmunk önállóságán buzgólkodik, idegen példák nyomán akar megerősödni. A felvilágosodás korának minden jelentős alakja együtt mondhatta Batsányival: „Szomszéd nemzeteinknél, kiket most tudományainkkal fényesedni szemlélünk mindenütt a fordítás szolgált eleintén legnagyobb segítségül [...] a nemzet soha tudományra s közönséges világosságra könnyebben és hamarabb nem juthat, mintha az a' végre készült munkákat anyai nyelvén olvashatja.” Így gondolkodtak a testőríróktól kezdve mindannyian. De amikor Batsányi a fordításról szól, mindig a tartalmi s nem a formai hűségről beszél. Se többet, se kevesebbet, se szebben, se durvábban, csak az idegen szavak ugyanazon magyar jelentésével lehet visszaadni a szöveg eredeti értelmét. Elgondolkoztató, kétszáz évig miért nem vették figyelembe Sylvester János Új testamentumának előszavát. Bár a disztichon nem idegen vers formahű fordítása, hanem eredeti, arról hogy az Isten „Minden népnek az ő nyelvén” szól, mégis nyelvünk görög mértékre való alkalmasságának legelső bizonyítéka. Eszébe sem jutott Balassinak átköltései közben, Zrínyinek Vergilius mintája nyomán született eposzában, Faludi Ferenc sem törődött vele eklogáiban, éppúgy Bessenyei az *Aeneis* fordításakor. Mert hiába alkalmas rá a magyar nyelv hangállománya szerint, ha szelleme, hangsúlyos zenéje teljesen idegen tőle. Erre figyelmezteti Kreskay Imre Révai Miklóst.

*Ne áldozz barátom a görög leckének,
Feleljen nemzete maga törvényének,
Kövesse a deák módját affélének,
Nem tetszik ez bidd el Attila népének.
Mi édes hazánknak kövessük szokását
Más nemzetek gyanánt a versben szólását,
Tartsuk fel ily módon a versek folyását
Kettős avagy négyes egyforma hangzását.*

Jellemző, hogy két külön, a nagyműveltségű könyvgyűjtő, Ráday Gedeon kezdett a „görög leckébe” kedvtelésből és a megalomániás Kalmár György. Az egyik szentenciákat írt klasszikus mértékben péceli kastélyának freskói alá, a másik 150 ezer sorra tervezte *Valóságos magyar ABC* világenciklopédiáját, melyből az *A* betűs rész jelent csak meg 6 ezer hexameter-sorban. S az is jellemző, hogy Kazinczy figyelt föl mindkettőre, s míg rajongással övezte Rádayt, Kalmárban inkább a boldog megszállottat látta. Az egyik a klasszikus mérték és a nyugat-európai vers meghonosítója, a másik, pedig egy érdekes, mértéktelen dilettáns. „Kalmár

Györgynek van fenntartva az a dicsőség, hogy legalább egy egész csomóval ő jelenjen meg, de ő bosszantásokra énekelt a múzsáknak. Sivatag verseit lásd Prodomuszában, Pozsony, 1770.” Épp csak két évvel előbb, mint Bessenyei és társai színre léptek, hogy észrevétlen maradjon. Különben sem volt köze látszatra semmihez, ami a hazai irányzatokhoz illik, s ha Weöres Sándor föl nem fedezi, ma sem említenénk. Az ő prozódiai újdonsága hatástalan volt, s ezért még elsőségét hangoztatni is fölösleges. Ám Kazinczy mindent megtett, hogy a túl későn nyilvánosságba jutott Ráday elsőségét elismerjék. S ha az 1777-es kassai megjelenésű Baróti Szabó Dávid kötet, az *Új mértékre vett külömb külömb verseknek három könyvei*, igazi úttörő munkát bizonyít a klasszikus formák terén, a dicsőség mégis maradjon az öregnek. „A nagy Ráday [...] jóval azelőtt, hogy Kalmár megjelent, gyakorlotta magát e versnemben, s már 1772-ben, midőn én, még gyermek, ismeretségébe jutottam, titkos szekrényéből olvasgatta előttem verseit; 1776-ban pedig péceli kastélyának száláját kolosszális nagyságú s rézmetszeteknek tetszeni akaró festésekkel ékesítvén, minden kép alá egy-egy hexametert csinált s íratott fel.”

Ennél Baróti Szabó biztosan később kezdte. Mikor a jezsuita rendet Mária Terézia 1773 után fölözlatta, tanár lett Komáromban, majd Kassán, s latin verseket írt, majd kassai kollégája, Rauch Ignác fordította figyelmét a divatos német hexameterek felé. S mint ahogy Sylvester János nyomán Ráday, ő a német példákból következtetett arra, mennyivel alkalmasabb a magyar dallam, bár ahogy próbálgatta, meg kellett tudnia azt is, mennyire ellenálló a nyelvünk szerkezete. Könnyebb szótárba szedni az erre való szavakat: „Balha-pohár, beszékédi hegyek, berbentze, belezna. / Bértz, butykos, bújtás, birtóka, bölön-bika, búvák”, mint a mondatokat betörni *A Dunának nagy áradásáról* című versében is:

*Melly minap ősz gypját balmozva kirázta mezőkre,
Eszterhát megjégsapozott s erdőkre fejező
Sátorokat vont, a vad tél oszlatja haragját,
A vizeken jéghídat emelt, s hó-balmokot hányott
Eurusnak végtére megáll lélekzete. Délről*

Szívósságánál csak jóhiszeműsége volt nagyobb, s mikor hallott Rájnis Ferenc kőszegi pap azonos törekvéséről, s elküldte munkáit, nemcsak az együttműködést hátrította el, megsemmisítő verstani érveléssel támadott rá. Révai Miklós szintén, aztán Révai és Rájnis között is kitört a prozódiai harc, a magyar költészet hasznára való önérdek szülte tollcsata. Kazinczy csak 1786-ban veszi észre Baróti Szabót: „A nem jó hexameterek engem Catullusnak dévajságára emlékeztetének.” S a deákos versírásnál többre vágyik „Hexametereink már voltak, rosszak, de eléggé nagy számban. Én semmit sem óhajték inkább, mint hogy lírai darabokat kapjunk a nyugot ízlésében [...] Nem értem, mi dolog, hogy midőn hexametereket adhatunk, s jobban, mint a németek, skandált rímes sorokban nem adhatunk dalokat.”

Ráday nem állt meg a klasszikus mértéknél, a rímes időmértékes versre ő „adott mind példákat, mind leckét. Érezvén, hogy a nem skandált ének örök el-

lenzésben van a muzikai kompozíciókkal, s szertelen olvasása szerént, járatos lévén a németek, franciák és olaszok literatúrájokban, kik verseiket skandalátlanul soha nem írták, ezeknek példája szerént kezdette mérni dalainak lábait. Ő tanította ezt a különbséget érezni Verseghyt, Földit s engemet. Az új leckét Földi Csokonainak és Daykának adánk által.” Miközben a franciásnak mondott magyar alexandrin, a magyar versidom önmagát újítva, frissülve továbbél a második, harmadik nemzedékben, nem érdekes, hogy Bessenyeitől, Ányostól, Fekete Jánostól vagy Teleki Józseftől tanultak-e. Vagy éppen Háló Kovács József, a poétika debreceni tanára volt a mesterük, mint Csokonainak. A versújítás mezején, már a hiúság versenypályáin dőlt el, ki kapja a babért. S az is, ki az a néhány tekintély, aki osztja, s leginkább Kazinczy rokonszenve szerint.

Ráday az *Árpádról írandó bajnoki éneknek kezdete* című töredékének alcíme, „mely még fels. József császár gyermekségében íratott és a német s francia szorosabb versmérték szerint szabott” oda vezet, amit Kazinczy megemlít, miképpen töprengett el külföldi poétikai tapasztalatain. Ekkor figyelhetett föl Sylvester János kísérletére. Ekkor próbálta átdolgozni, talán csak kíváncsiságból Zrínyi hangsúlyos ritmusra írt eposzát. Tudta, ezt a játékot titkolni illik, s nem csak azért, mert valami szent dolgot sért. „Hajdani bajnok! Ne neheztelj érte, ha mostan / Merészlem ritmussaitól megfosztani munkád. / Sőt inkább, ha talám szép gondolatid kifejezni / Annak kelleteként nem tudnám, engedelemmel / Légy hozzám, kérlek, s nézd el könyörülve hibáim.” Mintha a magyar versízlést is megsértve érezné annak áthágása miatt, azért titkolta addig, mikor még kárára, s nem dicsőségére válhatott. De akkor már a hexameter újdonsága helyett, a rímes időmértékes forma kezdetét látja Kazinczy *A török ifjú éneke* átdolgozásában.

*De békóval vagy hozzám zárva
Szerencse! másként eddig te
Elszöktél volna szárnyon járva
S földszínig nyomtál volna le.
De mint madár, mely csügg a lépen,
Nem fejtődbetsz ki semmiképpen,
S nem félthetlek, hogy elszaladj,
Mert lábambhoz békózva vagy.*

Mintha a Nyugat-nemzedék valamelyikének hangját hallanánk az indulás idejéből, mikor még nagyon fontos volt elkülönülni a múlttól, s parádézni kellett a formával. Ráday átköltése is így hat, bár a fülnek is szívhez szól régiségével, hangsúlyos időmértékes ritmusával. Mert akármilyen idegen struktúrát honosítottak költészetünkben, azt mindig a magyar nyelv fogadta be, nem engedte elterelni az első szótagról a hangsúlyt még az énekelt szövegben sem, ha magyar a dallam. Az idegen és a magyar szavak hangsúlyozása között a feloldhatatlan ellentét pedig a tagoló ritmus, a cezúra helyváltoztatása, vagyis a szócsoportként való hangzás hidalta át. S éppen a Zrínyi-vers erre a legjobb példa.

*De kötve vagy, / szerencse, / az én lábomhoz
Mert elfutnál volna / eddig gonoszomhoz,
Ha volna szabadon; / de rám gonoszt / nem hozsz,
Mert kötve vagy, / szerencse, / az én lábomhoz.*

Durvának tűnik az erős dallam, de tömörnek a nyelv, ami a példában Rádaynál kétszer olyan hosszú, mint Zrínyinél. S mert az egyhangúságot még a ragrímek és a sorvégi *vala*, az utókorban félreértett, agyonhasznált szokása is okozta, kínos figyelem fordult a különböző szófajok két szótagjának összezsengésére. Tudták azonban az elődök, hogy több lehetőségből adódik a zenei együtthatás, a ritmuson, rímen kívül még a szabad szórend, a szóismétlés, sőt az enjambement használatával is. Ám akkor még a részletekbe bonyolódva messze voltak a szintézistől.

A versújítás kezdetén Kreskay Imre az egész magyar költői hagyományt mentette volna, de az újítók saját találmányaikat védik, s magukból állítanak szabályt. Kivont éles tollakkal támadnak azokra, akik a határokat náluk is előbbre tolnák, miként a rímes disztichont meghonosítani bátorkodó Gyöngyössi János, Poóts András és Édes Gergely. Pedig csak azon az úton merészkedtek tovább, melyen Rádayék elindultak a rímes időmértékes verssel, csak éppen a klasszikus formákat rímeltették meg. Így lett a leoninus a legnagyobb vétek, egy verseszmény elárulása, s talán még nagyobb bűn, ha meglepő népszerűséggel járt is együtt. Így inti Édes Gergelyt Kazinczy 1791-ben: „Az ön versei közt dalokat és leoninusokat találtam. [...] A leoninusok valamiképpen a legostobább századokból s a legostobább teremtések kezei közül veszik eredetüket – a barátoktól! –, úgy tagadhatatlan jelei a barbarismusnak [...] Gyöngyösi úr ezeknek írásokban felette szerencsés, [...] Szenvedhetetlen előttem az a gyermeki pattogatás, az a gyermeki pipere, [...] És így írt erről gr Ráday, gróf Teleki és mindazok, akiket hazai literatúránk tisztelettel említ. Láthatni az én *Orpheus*omban gr. Ráday ezen versét, amelyet Dienesnek személye alatt Gyöngyösire írt. És úgy látszik, hogy Gyöngyösi úr többé ezzel a háládatlan munkával magát gyötörni nem fogja.” Kazinczy a másik költőt versei lényegétől s leginkább népszerűségétől fosztaná meg Ráday kioktatása nyomán, aki a névrokonhoz tanácsolja vissza. Inkább elavult legyen, s ne túlságosan új.

*Hogyba pedig csakugyan ritmusba gyönyörködöl írni;
Ám írjál, de mivel vagy Gyöngyösi Gyöngyösiként írj
Négy soros egyformán kimenő versekbe, vagy inkább
Csak kettős versben Telekit válaszd ki vezérül,
Akivel e versműv esztergályába kevés ér.
Csakhogy azon kérlek, mint jóakaród, hogy ezentúl
A görögök hatását ilyen kötelekbe ne vessed.
Hív párvját az ötöst ne cikornyázd gyermeki hanggal.
Nem szenvednek ezek ily nyűgös erőszakot; úgyis
Kötve van itt tollunk a mérték osztogatásnak
Terbe alatt, ámbár innét kimaradjon az ekhó,
Illy versek szabadon békótlanságnak örülnek.*

Ha Kazinczy nem is számúzhette Gyöngyössi Jánost messze a Parnasszusról, maradhatott a tordai prédikátor a hegyalji bodzásban rajongóival. A leoninustól azonban eltérült már akkor a költészetünk, Babits Mihályig óvakodott használni, hogy a XX. század elején újnak hasson a „Kékek az alkonyi dombok, elülnek a szürke galambok, / hallgat az esteli táj, ballag a kései nyáj”. Ma már a hajdani barbár „gyermeki pattogtatás” inkább a nyelvi öröm játéka, melynek szívesen adjuk át magunkat. Főként, ha egy dévaj legátus, Csokonai adja elő a „futtában készült versecskét”, az 1792-es karácsonyi legátusi szolgálatba, „Biharból Kovácsiba való általmentében.”

*Hallá kend, bácsi! Van-e még jó messze Kovácsi?
Szent Pál sánta lova még mehet arra tova.
Erre Bihar: menjen, de elébb lova jól kipihenjen,
Merre diófa-batár láttatik, arra Csatár.
Az hegyek aljában a sárt gázolja magában,
Erre kövesse szagát, várja Kovácsi magát.*

Biztosan nem küldte el a szigorú mesternek, mert akkor másként válaszolt volna verseire Kazinczy az év derekán: „Az úr versei igen kedvesen folynak, s az ideák nemesek.” Csokonai a kifejezéshez választott formát, nem alkalmazkodott semmi máshoz, de ami illett hozzá, a páros rímű tizenkettestől, a nyolcas-hetes keresztrimesig, a hangsúlyostól az időmértékesig, rímmel vagy anélkül, mind-mind előfordulhat nála, mikor igazi alkalmat talált a versidomban. Még a magyar költészet első, bár lírájának egyetlen szonettjét is ő írta, ha Faludi Ferenc véletlen darabjától eltekintünk, s ha Kazinczyt nem hisszük vakon. Faludi *A pipáru* című verse magyaros ritmusban íródott, Csokonai *Az esztendő* IV. szakasza 1796-ból már időmértékes, szonetti rímképpel folyik, Kazinczy mégis kizárta az általa hajszolt versengéssből.

„A legelső szonettet én adtam a magyarnak. [...] Nálunk [...] a korán elholt Farkas Károly, és a közönségesen szeretett Csokonai próbálták legalább. [...] De Csokonainak és Farkasnak próbájok nem több, mintha nem is tették volna. [...] Csokonaié skandált sorokban van írva, de rövidebbekben, mint amilyeneket a szonett kíván.” Az 1796 előtti szonettnek hibásnak kellett lennie ahhoz, hogy Kazinczy a magáét, *Az én boldogítomat*, 1809-ben elsőnek írhasssa meg. Nekünk ma már lényegtelen, inkább az a fontos, micsoda literátori hiúság vezérelte ezt az önmagát irodalompolitikai hatalommá emelt „széphalmi remetét”. Csupán valamely sérelem érje a fölhangosított Árkádia-per a debrecenieikkel, Csokonai síremléke miatt, s már dől az epe. „És osztán a jó Csokonai, aki oly igen örült, azon hogy ötet a sokaság szereti, hogy ez örömeben felejté, hogy a kevesek ötet nem mindig szerethetik! – az a Csokonai, aki elhitte magát, s azt gondolta, hogy ő minden lehet, mihelyt akarja! mely szonett az, amelyben ily sor áll: *S canikulát tett benne ő* – amelynek egyik rímje és, e helyett *esik*.” Milyen megátalkodottan ingerli a zseni még holtában is! S milyen gyarlónak mutatja Ka-

zinczy, mintha fordított látcsővel nézne egy kicsinyített alakot, azt, akit előbb még nagyítva látott. Bár talán az élő Csokonai elsiklott volna afölött, amitől Berzsenyi mint ősz bajnok elvérzett lassan. „[...] az ellenem indított keresztes szonettháború [ezen a rímes időmértékes verset érti] magamat ugyan a leggeniálisabb címerletekkel felruházott, – de okaimat ellenkezőim csak láták. [...] Minden skandált rímes vers született leoninus vers. A leoninus versen pedig értem az ezt kezdett, akár II. Leo pápa, akár más Leo – száz évének minden névvel nevezendő ízetlenségeit.” Így végződött a magyar versújítás hőskora.

(Folytatjuk)

Jelek